

A népballada elméletéhez II.*

8. Ha balladánk történeti, kultúrtörténeti és egyéb nyomjelző elemeit, névanyagát stb. szemügyre vesszük — mint ahogy erre már mások is felfigyeltek¹ — azt tapasztaljuk, hogy a kifejezetten paraszti milióbe utaló témák, epikai elemek és nevek jellemzően csak az újabbról, XIX—XX. századi balladáinkban (betyár-balladák, rabnóták, balladás dalok) fordulnak elő. A régiebb rétegű balladákra² inkább a főúri, nemesi, illetve polgári környezet, életformára utaló nyomok és az ezen viszonyokból fakadó történések, epikai alaphelyzetek a jellemzők.³ Sajátos módon különbség figyelhető meg a régiebb és az újabb balladatípus jellegében, strukturális építkezésének stílusában is. Az előbbire inkább az epikus anyagszerűség, a szűz sé történeti, kultúrtörténeti elemeinek régiségük ellenére is gazdagabb motivációja, alakilag pedig a kötetlenebb strófánélküli, szabadszótagszámú verselés a jellemző. Vagy pontosabban fogalmazva a kötött versmértékhez való igazodás — olykor típusonként és változatoként is elkülöníthetően⁴ — csak kisebb mértékben valósul meg. Az újabb rétegű balladánál ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy epikai keretük általában vérszegény s főleg a betyárballadánál sokszor közlheszerű, és inkább a lírizáló, dalszerű modor uralkodik rajtuk. Végül, a két balladaréteg mintha terjedelem tekintetében is különbözne egymástól. A régiebb balla-

* A dolgozat első részét 1. ItK 1970. 657—661.

¹ HONTI János: A magyar népballada. Vál. tanulmányok. Bp. 1962. 251—254.

² Ezen belül mint ismeretes több stílusréteget is el lehet különíteni, gondolatmenetünk szempontjából azonban ezek a különbségek nem érdekesek. Vö. ORTUTAY Gy.: Székely népballadák. 3. kiad. Bp. 1948. 37.

³ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az osztályjellegre utaló kettősség csak a kifejezetten epikus balladánál figyelhető meg határozottan; a táncos, dramatikus és lírai balladákat már csak ritkán lehet ilyen szempontok szerint karakterizálni. (Pl. *A Házasság királyfi*; *Sírdogáló János*) — *A történések földrajza, milióje mutatós elemek a régiebb balladákban*: Magyarország, Erdélyország, Moldova, Lengyelország, Törökország, Bécs, Újbécs, Konstantinápoly; Duna, Maros, Nyárad, Rajna-víze; Brassó, Fehérvár, Győr, Király városa, Kolozsvár, Komárom, Pozsony, Sopron, Szeben; várak, várterem, várkapu, várterem, kőpados ablak, ólmos ablak, írott-, cifra palota, rőtök kamra, kőkert, kőtört-, leveles-, rostélyos-, gyontáros kapu, vesztőhely, fővővőhely, nyakavágó híd, rózsapiac, rózsamező, Símeon-mező, tömlők; hóhér (kolozsvári, brassai, sopronyi, pozsonyi), vízbefojtás, lefejezés, megégetés (ez utóbbinak plasztikus, eleven szemléleten alapuló képei több balladából is előjönnek), a kivégzett vagy „meghalt” személy testrészeinek vár- és városkapura (Kolozsvár, Brassó) kiszögezése; piros-, fejr-, sarga márványkő koporsó, bakacsinnal bevonva, cinteremkamora stb. stb. — *Az újabb balladákban*: Alföld, Mátra, Tisza, Maros; Debrecen, Félégyháza, Fehérvár, Gönc, Gyula, Illava, Kassa, Kikinda, Kiszombor, Mátészalka, Miskolc, Nagykálló, Simontornya, Szentgyörgy, Szalonta, Vásárhely stb. — általában a törvénykező hatóságok székhelyei; pusztá, cserény, sűrű erdő, kerek erdő, csárda, kocma, vásár, csaplárosné, kocsmárosné, mészáros, görög boltos; törvényszék, törvén, vármegye, viceispán, bíró, zsendár, csendbiztos, csendőr, hamis tanú, börtön, stókház, akasztófa, diófakoporsó stb., stb. — *Szociológiai nyomjelző elemek a régiebb balladákban*: Magyar király, magyari császár, fejedelem, török császár, császárfi, lengyel király és annak feltartott fia, pogány király, pogány király fia, török basa, török vajda, erdéli kapitány, úri, diák, király lány, császárlány, hercegasszony, nagyságos asszony, bécsi kisasszony, polgárasszony (*Barcsai szeretője*, *Gyöngye rád menyecské*). Konkrét, nagyrészt identifikálható nevek: *Barcsai, Bátori Boldizsár*, — *Gábor*, — *Klára*, *Bethlen Anna*, *Rákóczi kis úr*, *Rákóczi Sámuel*, *Szilágyi*, *Hagymani*; *Kádár István*, *Kádár Kata* és egyéb kismemesi- és polgári — főleg foglalkozásokat jelölő — nevek: pl. a Bíró név különböző utótagos változatai; inas, szolgál, kocsis, fegyveres kíséret; negyven szolgál, hatvan katona, fekete sereg; arany-, üveg-, gyontáros hintó, táncravert dobok; pilóta-, paplanos-, puha selvem ág, zöld selvem vánkös; gyontáros-, kéncős láda, arany-, ezüst pénz, tallér, pótra(poitura), forint; kamuka-, rázsa-, kővári szoknya, selvem karinca zöld selvem ruha, fekete fátvöl, bécsi kendő, pozsonyi süveg, gyöngvös párta, sarga kesztyű, piros cipő, kővári papucs, piros csikda, karmazsin csizma stb., stb. — *Az újabb balladákban*: Betyárok, szegénylegények — mind név szerint említve, csikós, gulyás, juhász bojtár, számadó, uraság, báró, bárólán, uraság szeretője; szerencsétlenül járt paraszt emberek, — legények, — lányok, ezek is mind név szerint említve (pl. *Úti Miska*, *Szűcs Marcsa*, *Farkas Julcsa* stb.); szökőit katona, székely katona; duffla töltött fegyver, pistoly, sléziál aranrvajtos gatva, gyoics gatva, gyoics ing, kurta süveg, csárdás kalap, fátvöl kendő, cifra csüngös kantár, rézsarkantvöl, pej ló, pej csikó, tinó stb., stb.

⁴ Pl. a *Barcsai* és a *Bíró Szép Anna* változatai inkább amorf alakúak, ellenben *A szegényben esett lány* típus variánsai között több van olyan, ahol főleg a szótagszám, de a rím is következtetesen igazodik a felvett mértékhez. Régiebb balladánk között általában azokban a típusokban találunk feltűnően sok rimes vagy ren: dezett szótágú változatot, amelyek a legelterjedtebbek lehetnek és ma is a legtöbb változatban ismeretesek-pl. *Három árva*, *Halálra láncoltatott lány*, *Gyermekgyilkos lányanya*, *Megszólaló halott*, *Rossz feleség*.

dák általában mind hosszabbak, gyakori bennük a sorismétlés; az újabbak ezzel szemben általában rövidek, dalszerűen tömörebbek és a sorismétlés nem jellemző rájuk, noha előfordul. E kétféle alakú balladaréteg már jó ideje, legalábbis vagy száz éve egymás mellett él parasztságunk száján. Az előbbi jellemzőbben csak az erdélyi, moldvai, bukovinai és egyes elszigeteltbb dunántúli népcsoportoknál, az újabb réteg pedig egyaránt előfordul mindenütt. Felvetődik a kérdés, miből erednek és mivel magyarázhatók e kétféle balladatípus annyira elütő tematikai, alkati és egyéb formai sajátosságai. Ha a balladát mint esztétikai minőséget originális jelenségnek és nem fejlődésbeli alakulatként fogjuk fel, akkor ezek a különbségek pusztán az időbeli eltolódásból még nem magyarázhatók. A parasztságnak sokat magasztalt formaalkotó művészi készsége, tematikai érzékenysége, drámai helyzeteket teremtő költői ereje és az egyéb alkotói minőségek, amelyek a régibb balladákban oly pozitíven érvényesülnek, nem recidiválódhattak annyira — ha ezek valóban és egyedül csak a paraszti teremtő géniusz által volnának meghatározottak —, hogy az újabb balladákban ne nyilatkoznának meg átütően. A különböző siratok, rabnóták, betyárdalok és egyéb, az élet különböző tragédiáit megéneklő újabb balladák, mind az élet valós történéseiből fakadó eseménymagot hordoznak ugyanúgy mint a *Kádár Kata*, a *Bátori Boldizsár*, a *Barcsai*, a *Bethlen Anna* vagy az *Eladott lány* és a *Szegényben esett lány* típusok. De míg ezekben a balladákban a téma sajátos jellegéből fakadó drámai helyzetteremtés, a drámai szituáció epikus megformálása az, ami ma is megcsodált, művészi és nagyszerű,⁵ addig az újabb balladákban ez a konfliktusokra épülő drámai helyzetteremtés majdhogynem teljesen hiányzik. A tematikai beszűkülést sem lehet az időbeliség eltolódásával magyarázni. Hiszen olyan konfliktusokat, amilyenekkel a régibb balladákban találkozunk, az élet új történései is bőven produkálnak, nemcsak az előkelő osztályok rétegeiben, de a parasztság életviszonyai között is, mégis ezek a témák nem vagy legalábbis nem karakterisztikusan jelentkeznek az újabb balladákban.⁶ Az még érthető volna, ha abban a környezetben, ahol ismerik a régibb, azonos tematikájú szövegeket, újak ugyanerre a témára nem születnek, de az az érdekes hogy ott sem, ahol kimutathatóan ezek a balladák teljesen ismeretlenek. Az is feltűnő, mint mondtuk, hogy régibb balladáink eseményesebb, epikusabb csoportjából hiányoznak az olyan szüzsék, amelyek sajátosan paraszti környezetre, kultúrviszonyokra, a jobbágyi élet belső történéseire utalnának.⁷ Az újabb balladarétegben ugyanakkor pont fordítva van az eset. Az uraság, vagy annak lánya csak elszigetelten, egy-két típusban fordul elő (*Báró lánya*, *Kisasszony gulyája*, *Az uraság szeretője*), a többiben kivétel nélkül a falusi élet és a parasztság endogén életviszonyaiból fakadó drámai történések szerepelnek. Azt gondolom, mondani sem kell, hogy a vármegyei törvénykező urak és a hatalom emberei nem tekinthetők a balladák tényleges drámai szereplőinek. Ezeket a ballada két rétegében megfigyelhető divergens sajátosságokat két körülmény magyarázza meg alapvetően:

a) Az egyik az, hogy balladáinknak ezt az epikusabb modorú, régiségük ellenére is mozganatosabb, és mind a keleti nomád-, mind a nyugati feudális epikával nagyobb felületen érintkező alaprétéget fejlődésének kezdeti stádiumában egy egyetemesebb, ősznépben ízlés és igény hívta életre, gondozta és formálta is, semhogy *kizárólagosan* és ab ovo a parasztság szellemi izzadmányának tekinthetnénk.⁸ Több balladánkból szimptomatikusan kiütköző szociológiai és egyéb kultúrtörténeti nyomjelzők ezt kétségtelenül alátámasztják. Egy balladát, de bármelyik a szóbeliségben formálódott folklór jelenségét is (mesét, mondát, legendát stb.) még akkor sem lehetne kizárólag a parasztság autochton és szuverén alkotásainak felfogni, ha epikai szüzséjük költészeti és tárgyi elemeitől elvonatkoztatnánk, és kizárólag a formában mint absztrakcióban (tervrajzban) határoznánk meg a műfaj lényegét. Hiszen abban, hogy

⁵ ORTUTAY írja: „ezeknek a balladáknak egyik nagy csodája éppen az, hogy alig néhány jelenet, alig néhány szereplő a nagy drámák tragikus feszültségét adja” Magyar népballadák. Bp., 1968. 86.; Ua.: Székely népballadák. 51–52. — A balladái tragikumról lásd még KRIZA Ildikó: A halálra táncoltatott lány. Egy magyar népballadacsoprt vizsgálata. Bp. 1967. 187–192. és VOIGT Vilmos véleményét: Népballada. Esztétikai kislexikon. Bp. 1969. 254–55.

⁶ Pl. a gyermekeit elhagyó vagy velük kegyetlenkedő anya, mostoha (*Budai Ilona*); az akarat ellenére férjhez adott lány kegyetlen sorsa és bosszúja (*Eladott lány*, *Zsivány felesége*); a mástól megejtett és férjhez adott lány (*Magyarosi Tamás*); a szegényeket megvető, gőgös gazdag menyecske (*Nagy Bihar Albertné*); a mástól gyereket szerzett feleség (*Gyöngye Judit asszony*).

⁷ Több szituáció olyan, hogy paraszti miliőben is elképzelhető, ugyanakkor az állandósult nevek mégis más szociológiai környezetet sejtetnek. A Vargyas által feltárt francia változatokban is király, főúr, lovag, lord, királylány, udvarhölgy, katonák, rablók, vendéglős; vagy csak fiú és lány, apa és anya, férj és feleség említettek a ballada szereplőiként. I. m. Ethn 1960. 165., 168., 173., 177. (dán változat), 189., 193., 199., 205., 210., 220., 226., 238., 243., 250. (német változat), és 257. (angol változat). Vö. CSANÁDI—VARGYAS: Röpülj páva. Bp. 1954. 39. — Régibb balladáinknak erre a kettős osztályjellegére Ortutay is figyelmeztet: i. m. 86.

⁸ A dán balladák először, 1550-ben nemesasszonyok jegvezték le, gondolhatóan nem azért, hogy az utókor számára megörökítsék. Gyulai pedig még a múlt század 60-as éveiben is találkozott egy olyan erdélyi bárónnal, akitől a Kádár Kata balladának egyik töredékes változatát lejegyezhetette. Mint GYULAI írja, az úrnő saját állítása szerint szolgálójától tanulta meg a balladát. MNGY I. 574.

egy ballada, monda, legenda, mese fejlődésének különböző stádiumában olyan amilyen, abban mindenkinek része van, vagy volt, aki a műfaj építkezéseibe történetileg valamilyen módon részt vett. Akár úgy, hogy anyagot faragott, vagy szállított hozzá, akár úgy, hogy a formák történeti alakváltozásai egyéni konstrukciókkal, vagy a kollektív alkotási folyamat részeként — azáltal, hogy elmondta és tovább adta — belejátszott. S ha ehhez hozzávesszük, hogy archaikusabb alkatú balladáinknak, vagy legalábbis jó részüknek, epikai szüzséi az írásbeliségben és a szóbeliségben, műköltői és alacsonyabb szinten népi, históriázó, énekmondói megfogalmazásokban egyaránt hányódtak,⁹ akkor egyértelműbbé válik ezeknek a balladának történeti fejlődésüket tekintve *közköltészeti, össznépi* jellege.¹⁰ Ebből a köz-költészeti kollektív hagyományjellegből magyarázható alapvetően régebb balladánk egy részének sajátos szociológiai (nemesi, polgári életviszonyokra és környezetre utaló) színezettsége is. Ezek a témák, történetek korábban azoknak a társadalmi rétegeknek szóbeli vagy olvasmányos műveltségében is jelen voltak, hatottak és formálódtak is, akiknek életviszonyaiból ezek a történetek ténylegesen vagy fakadtak, vagy ahová csak mint a költészeti, irodalmi műveltség elemei jutottak el. Teljesen idejét múlt felfogás azt hinni, hogy a folklórra a felsőbb osztályok életviszonyaira, szokásaira mutató elemek csak mint valami színpadi díszletek kerültek volna be, amelyeket a parasztság azért lesett volna el a felsőbb osztályok életéből és meséiben, balladáiban, mondáiban csak azért vonultatja fel hogy hőseit ezáltal is idealizálja, eszményítse.¹¹ Manapság, amikor a régi feudális arisztokratikus kultúrának az emlékei már csak az olvasmányos és a szóhagyományozott műveltségben élnek, a balladaénekes és a mesemondó valóban szabadon díszletezhet ezekkel a kellékekkel anélkül, hogy valóságos eredetüket akár sejtene is. Régebben azonban ezek a ma csak szcenikai kellékként használt díszletek epikai elemek egy költőileg megformált szerkezetnek hiteles tárgyi elemei voltak, ami nem esetleges, hanem nagyon is szerves funkciójukat bizonyítja a folklórban is. Amikor Vargyas Lajos azt kérdezi, hogy „a mese vagy egyes népmesék nem hőseinek-e átalakult formában?”¹² akkor ebbe a kérdésbe az igenlő választ is beleérthetjük. Elég csak Berze Nagy János magyar népmese-katalógusát felütnünk, hogy meggyőződjünk arról, hogy az összehasonlító népmesekutatás mi mindent tárt már fel eddig is azokból az összefüggésekből, amik a népmesét a régebbi hősenek, a lovagepika és a középkor egyéb divatos olvasmányaihoz, a különböző legenda-gyűjteményekhez, a *Gesta Romanorum*hoz, a *Poncianushoz*, az *Apollóniuszhoz* és más népkönyvekhez, illetve ezeknek a szóbeliségben is terjedő tarka történeteikhez fűzik.¹³ A mesében is ugyanúgy mint a balladában az előképekből deriválódott szociológiai, történeti és kultúr-történeti nyomjelző elemek a történettel együtt hagyományozódnak, és a régebbi népmesékben, balladákban még ma is nagyon konzervatívan csak a megfelelő szüzséhez tapadva és csak egyes típusok változataiban fordulnak elő. A balladákra jellemző kettős rétegződést különben a népmesék vonatkozásában is megfigyelhetjük. Nem túlzás ha azt állítjuk, hogy a tündérmesék — beleértve a legenda- és novellaszerű meséket is — legalább annyira és hasonló szimptomákban különböznek az anekdotaszerű tréfameséktől, ill. a modern civilizációs élményelemekből szőtt ún. „igaz” történetektől — amelyek meséknek ugyan már alig nevezhetők, noha funkciójukban azt helyettesítik, lévén a céljuk ezeknek is a szórakoztatás¹⁴ — mint a régebbi, regényesebb balladák az újabbaktól. A tündérmesék is általában hosszabbak, epikai szövetük gazdagabban motivált, történésebb és bonyolultabb is mint a jórészt egy cselekményszálra fűzött tréfameséké és rémhistóriáké. A tündérmesék világa mítikus és arisztokratikus világ, amit egyfelől kozmikus tárgyak (Nap, Hold, csillagok, alvilág) és csodás lények,

⁹ Ez még azokról a balladákról, vagy balladaelemekről is feltételezhető, amelyekről a kutatás eddig ezt nem bizonyította. Az irodalmilag frekvenciáltabb témák közül csak a legismertebbekre utalok: *Két királygyermek*. Meséje már az antik irodalomban is szerepel Hero és Leander történeteként. Világ- és magyar irodalmi feldolgozásait ismerteti Benkő Katalin: A két királygyermekről szóló magyar népballadák. Marosvásárhely. 1933. 53–63. — *Pogány király lánya*. Boccaccio IV. nap 1. novellája után Beroaldo F. latin átdolgozásából Enyedi György magyar versekbe adaptálta. Debrecen. 1577. — *Kádár Kata*. A vízbe fojtott polgárlány (Bernauer Ágnes 1435) története a *Telamon* c. magyar széphistória mellett ugyancsak szélében ismert a világ-irodalomban is. Vö. BÄSSEL Ernő: Bernauer Ágnes a német költészetben. ÉPhK 1906. 586–596., 680–689. — *Fehér László*. A téma világirodalmi feldolgozásairól lásd ZOLNAI Béla: Fehér László balladája. It 1917. 405–411. A *Szilágyi és Hagymási* valamint a *Katonalány* (Béla király és Bankó lánya) témájának a XVI. századból ismerjük magyar nyelvű históriás feldolgozásait; az előbbi deakból, az utóbbit horvátból ültették át magyarra, a közvetítő mindkét esetben írott szöveg volt. A különböző külföldi balladák irodalmi előzményeire és írásos feljegyzéseire lásd VARGYAS: i. m. Ethn 1962. 228., 241–244.

¹⁰ A XVII–XVIII. századi kéziratos énekköltészet tekintetében azonos nézeteket vall STOLL Béla is: *Közösségi költészet — népköltészet*. ItK 1958. 170–176.

¹¹ VARGYAS i. m. 238–239.

¹² I. m. 211.

¹³ BERZE NAGY János: Magyar népmesetípusok. 1–2. k. Bev. és a tudományos szerkesztést végezte Banó István. Pécs. 1957. — A *Gesta Romanorum* történeteinek népmeséi változataihoz lásd még: ItK 1966. 699–700.

¹⁴ S. DOBOS Ilona: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. Ethn 1964. 213.

másfelől ragyogó várak, paloták, királyok, vitézek, lovagok népesítenek be. A mesehősnek ez a világ nem otthona, ide csak betévedt, miután természetes és nyomorúságos környezetéből világot próbálni, kalandokra indult akárcsak *Molnár Anna* a „császáru”-as, „tejjel-mézszel folyó” „citromfa” erdőbe. A tréfamesék és az „igaz” történetek ezzel szemben — sokszor minden képtelenségük ellenére is — egy mindennapibb, jelenszerűbb világot és életkörülményeket ábrázolnak, amelyben a szereplők (pap, cigány, katona, iparos emberek, ill. az elsőszemélyes „igaz” történetek esetében maga az előadó) valóságosan is benne élnek.

b) A másik körülmény, ami véleményem szerint döntően befolyásolta a régibb és az újabb szövettű balladaréteg előtű alkati sajátosságainak kifejlődését, egyrészt a közvetítő költészeti hagyomány formái és izlésbeli különbözőségéből, másrészt a szájhagyományozódás törvényszerűségeiből és bizonyos mértékben civilizációs okokból adódik. Meggyőződésünk, hogy régibb balladánk epikusabb, eseményesebb jellege onnan ered, hogy témáinknak korábban gazdagabb, változatosabb és epikailag kimunkáltabb előképei voltak vagy lehettek. Ez vonatkozik a keleti nomád hősének-hagyományból kialakult vagy azzal ötvöződött balladákra (*Molnár Anna*, *Barcsai*, *Budai Ilona*, *Kerekes Izsák*) ugyanúgy, mint a nyugat-európai ún. francia rétegbe illeszkedő témákra és az olyan, bizonyíthatóan újabb történekekből vagy közvetített irodalmi feldolgozásokból alakult szűzsékre is, mint a *Fehér László* és a *Pogány király lánya*. E balladák jelentős részének — talán az eleve táncos-dramatikus és a líraibb jellegűeket kivéve (*Rossz feleség*, *Gyáva szerető*, *Sirdogáló János*, *Gögös feleség*, *A megcsalt férfi*, *Szolga és asszonya*, *Kit kéne elvenni*, *Hol háltál az éjjel* . . . stb.) — történeti alapanyaga feltételezhetően nem balladai formában fogalmazódott meg először — ezt legalábbis bizonyítani nem lehet —, hanem különböző egyéni verses (históriás) és prózai feldolgozások révén, esetleg többszöri írásos vagy énekmondói megfogalmazások közbeiktatásával terjedtek mind a szóbeliségben, mind az írásbeliségben.¹⁵ Ez a sokoldalú formálódás, hányattatás alakította ki az egyes szűzsékek nemcsak részletesebb epikai gazdagságát, de ebből az epikai kimunkáltságából eredően azokat a drámai helyzeteket is, amire már fentebb utaltunk. Hogy újabb balladáinkból ezek a jellemzők hiányoznak, hogy az epikai keretet tulajdonképpen mozgó lírai képek helyettesítik, s hogy drámai szituációt általában ritkán tudnak csak megjeleníteni — hanem ehelyett csak magát a tragédiát kíváltó mozzanatokot, vagy mint a siratókban tapasztalhatjuk, annak is csak az okát említik röviden —, annak nézetünk szerint az a magyarázata, hogy ezeknek a témáknak, történekeknek nem voltak és nincsenek részletesebben kimunkált epikai előképei sem a szóbeliségben, sem az alacsonyabb szintű ún. históriázó költészetben. Az újabb népi verselők, siratóírók, az *Albók*, *Faliznyó*-szerű históriázók, akik felfognak és útnak indítanak egy-egy új vagy már elfelejtett történetet, eleve vérszegény epikai keretbe fogalmazzák; csak magát a tragédiát és annak okát exponálják röviden, és érzelmes lírai, olykor az újabb népdalokból kölcsönzött sallangokkal cifrázzák históriáikat.¹⁶ A jukolátorok és a még sok tekintetben az ő nyomdokaikban dolgozó új típusú XVI–XVII. századi deákos verselők részletesebb epikus modora velük együtt kihalt, és az ő énekeiknek a hiánya szükségképpen megmutatkozik a folklór újabb rétegű epikus jelenségeinek elszürkülésében is, a népmesében, mondában ugyanúgy mint a balladában. Nem a székelly, csángó vagy a göcseji parasztság művészi teremtő alkotóereje fogyatkozott meg, hanem az énekmondók által kifejlesztett kollektív epikus műveltség sorvadt el, amely korábban is az egyes balladák alapanyagát különböző formákban és változatokban mintegy előmunkálta.¹⁷

¹⁵ A *Rákóczi László* haláláról szóló, 1667-ben keletkezett vitézi búcsú-ének és ennek két közelkorú, XVII–XVIII. századi változata mindennél meggyőzőbben szemlélteti a balladává való tömörülés folyamatát. — Mindhárom szöveg, az utóbbi dallamával együtt újonnan kiadva: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból II. rész. Szerk. BARTA János és KLANICZAY Tibor. Bp. 1952. 852–855.

¹⁶ TAKÁCS Lajos i. m. 22–23. Már ritkább az olyan szépen felépített és drámai helyzeteket is rajzolni tudó história, mint Laborcz János éneke Kardos Péter és Kádár Marcsa tragédiájáról. I. m. 81–83.

¹⁷ Az énekmondók szerepéről a különböző balladatémák előmunkálásában és közvetítésében Solymossy, Ortutay és még sok más kutató véleménye meggyőzőbb, mint Vargyasé, aki ugyan szintén nem tagadja, hogy „néha a parasztság is kölcsönzött témákat az énekmondói epikából”, sőt korábban egvesen úgy vélekedett, hogy „a javarészt alacsony származású s a nép között is megforduló hajdani énekesek valóban hozzájárulhattak az új műfaj kialakulásához, részük lehetett egy-egy olyan történet elindításában, amely később egyre inkább balladává vált”, mindazonáltal a balladát az „énekesektől független költészet”-nek tartja. Amit, ha szabad, úgy lehet csak értelmezni, hogy egyrészt egy téma, egy szűzsé történeti fejlődésének folvamatában a ballada vagy a balladává fejlődés ott kezdődik, amikor az énekeltes szöveg már teljesen leszakadt az énekesek szájáról és a továbbiakban a szájhagyományozás *spontán* átadásában és annak törvényei szerint fejlődik; másrészt úgy, hogy a balladák túlnyomó többségének eredetileg nem voltak ilyen „költői”, énekmondói verses előzményei, hanem a rövid verses balladai formát a rá jellemző stílusbeli és esztétikai sajátosságokkal együtt a nagyrészt írástudatlan középkori névtelen paraszti közösség teremtette volna meg, és innen került volna át a ballada esetenként az énekesekhez és az írásbeliségbe is. Olvan ez, mintha azt mondanánk, hogy pl. a különböző korokban divatos táncdalokat döntően nem a hivatásos vagy éppen csak dilettáns dal-költők, énekesek, zenekarok termelik, hanem a mindenkor névtelen közösség együttesen vagy külön-külön annak *akármelyik* tagja ösztönösen hívja azokat életre, és a dalköltők, énekesek már csak ezt utánozzák és terjesztik. Ilyet feltételezni mindenesetre könnyebb mint bizonyítani. Vö. SOLYMOSSY S.: A nép epikája. Ballada. A magyarság néprajza. 2. kiad. III. 75–80.; ORTUTAY: I. m. 67–69.; Ua.: Székely népballadák. 19–21.; VARGYAS L.: i. m. Ethn 1962. 240.; CSANÁDI—VARGYAS I. m. 39.

9. A régiebb balladáinkban oly tökéletesen megvalósult sajátos esztétikai minőségeket — mint pl. a dramatizáló jelleg, a szaggatott, a történet csak sejtető hézagos előadás) a kötetlen szótagú, rímtelen verselés, az epikai tömörség, a nyelv ódon régiessége stb. — a műfaj elméletével foglalkozó kutatók egy része még újabban is a ballada originális jellemzőiként és ősi paraszti eredetének bizonyítékaiként szokta emlegetni. Pedig — ahogy erre már mások is rámutattak — ezek a műfaji jellemzők nem eredendő, veleszületett sajátosságai ezeknek a balladának, hanem fejlődésüknek csak mintegy eredményei, nem ősi paraszti eredetük, hanem csak jelenlegi életkörüzetük, szociológiájuk feudális elmaradottsága, történelmi atavizmusa mellett bizonyítanak. Régiebb balladáink, vagy legalábbis jó részük, fejlődésüknek korábbi szakaszaiban adekvátan „modernebb” nyelvi és formai köntösben élhettek mind a szóbeliségben, mind az írásbeliségben, mint lejegyzésük idején.

a) Ami a historiázó modortól elütő¹⁸ ún. *dramatizáló, beszélgető stílust* illeti, azt kell mondjuk, e tekintetben az újabb keletű balladák eredendőbb és ősi stílusbeli sajátosságokat hordoznak mint a régiebb rétegbe illeszkedő darabok. Köztudott, hogy az ősi népi verselési modor epikáinkban a végig első személyben prelegáló ún. *vallomásos* előadás volt. Ennek eredete még a honfoglalás előtti finnugor korbá nyúlik vissza, s hagyománya bizonyíthatóan Árpád-kori költészetünkben is tovább élt.¹⁹ Nos az ősi nemzeti epikának ez az egyik oly lényeges attribútuma csak az újabb kori, bizonyíthatóan paraszti provenienciájú balladáinkban,²⁰ továbbá még a halotti búcsúztatókban és a népdalokban figyelhető meg. A régiebb ún. klasszikus balladákban ezzel a jelenséggel sehol sem találkozunk. Ezekre kivétel nélkül a harmadik személyben prelegáló és első személyben beszélgető, dramatizáló előadásmód jellemző, ami a hivatásos énekmondói stílusnak is sajátja nálunk ugyanúgy, mint a délszlávoknál és másutt, régen ugyanúgy, mint újabban. A harmadik személyes közlő formába kevert felelgető, megszólaltató elsőszemélyes előadási forma mind az énekmondóknál, mind a népi közbeszédben általában, az önkifejezés legősibb formáját ösztönösen megvalósító jelenség. A verses, énekes epikában azonban ezt a stílust az énekmondók honosították meg és terjesztették el. Ennek az énekmondói modornak a nyomait őrizhetik régiebb balladáinkban az olyan fordulatok is mint: Szóval így felmondja, Szóval felfelel, Egyből azt kérdezek (*Bíró Szép Anna*);²¹ Szóval így felele, Könyörgötte az ő öccse (*Két rab testvér*);²² Mondja az kisebbik: pajtásim (*Vitéz és kegyes*);²³ Szóval szóllá Ráduly vajda, Lováról leszálla, ég felé sohajta,²⁴ Csak kapun szóla meg e katana legén,²⁵ De csak megszólamlík az ő tátos lova²⁶ (*Kegyetlen anyós*); Így mondja, így mondja Hagymási László, Azonnal azt mondja nagy Szilágyi Miklós (*Szilágyi és Hajmási*);²⁷ Halj meg fiam, halj meg mondja végül az anyja (*Csudahalott*);²⁸ Először felkiált a kisebbik vőfi (*A megátkozott lány*);²⁹ Hajadon küslánya ijenképpen síra (*Budai Ilona*);³⁰ Köszöne az asszony, az ura válaszolt, Az ő édös apja neki így felele (*Körmives Kelemenne*);³¹ S ilyen szókkal költi igen hamarjában, És visszatekinte s ilyen szókkal beszélt (*Kerekes Izsák*);³² Szóval mondja Sárosi Mihály, Szóval mondja kocsisának (*Betlen Anna*);³³ Szóval felleleli nagyobbik nyoszolyó (*Magyarósi Tamás*);³⁴ S szól a vendég a gazdához (*Molnár Anna*);³⁵ Fut hátra az asszon, kiátja a szógát (*Nagy hegyi tolvaj*);³⁶ A tóba megszólalt Kádár Kata neki (*Kádár Kata*);³⁷ S monda néki ilyen szókkal (*Szép Júlia*);³⁸ stb. A balladának ez a stílus nem sajátja, hanem vagy egy régebbi szerkezet emléke, vagy pedig az énekmondói modorhoz szokott ízés beütése csupán. A ballada művészi érlelődésének folyamatában fokozatosan ki-

¹⁸ Vö. VARGYAS i. m. Ethn 1962. 223., 226.

¹⁹ JAKUBOVICH Emil: Honfoglalási hősi énekeink előadásmódjához. MNY 1931. 265—276.

²⁰ CSANÁDI—VARGYAS i. m. A kötetben a *Betyárballadák, rabnóták* c. csoportból a következő számúak: 147—150., 151., 154—155., 157—159., 161—163., 166., 171., 173., 178—192. sz. — Vö. ORTUTAY: Székely népballadák. 28., 39.

²¹ CSANÁDI—VARGYAS i. m. 149—155.

²² Ethn 1960. 166—168.

²³ I. m. 170.

²⁴ MNyr 1876. 47—48.

²⁵ FARAGÓ—JAGAMAS: Moldvai csángó népdalok és balladák. Bukarest 1954. 9. sz.

²⁶ DOMOKOS Pál Péter: Moldvai magyarság. 3. kiad. Bp. 1941. 289.

²⁷ CSANÁDI—VARGYAS i. m. 206.

²⁸ Ethn 1960. 217.

²⁹ CSANÁDI—VARGYAS: i. m. 132.

³⁰ ORTUTAY Gy.: Székely népballadák. 74.

³¹ I. m. 62—63.

³² I. m. 69—70.

³³ I. m. 103.

³⁴ I. m. 105.

³⁵ I. m. 117.

³⁶ I. m. 119.

³⁷ I. m. 132.

³⁸ I. m. 136. — Az egyéb (indító, megszólító, helymegjelölő) énekmondói formuláknak a balladákban való továbbélésére lásd SOLYMOSSY S. i. m. 78—80.

forrja magából az ilyen költőietlen prózai áthidaló idiómákat és a tiszta párbeszédés drámai előadás, vagy az ősbibb monologizáló, dalszerűbb struktúra (balladás népdal) irányába fejlesztí modorát.

b) Az ún. *archaikus versforma* és a *szaggatott, hézagos előadásmód* sem örökletes, a szűzsével vagy az elsőfogalmazványos verses szerkezettel együtt született jellemző tartozéka a balladának, hanem depresszív, kopási folyamat eredménye.³⁹ Ezt a jelenséget a folklor-elmélet már régóta megfigyelte és mint törvényt általánosította is.⁴⁰ Érvényességét éppen a szóban forgó balladák egynémelyikének (*Molnár Anna, Szilágyi és Hajmási*) és más duálisztikus (írott és szóbeli) formában élő kisepikai jelenségnek behatóbb vizsgálatával a kutatás is igazolta.⁴¹ Kiderült, hogy a strófa nélküli, kötetlen szótagú, olykor félsorok, rímtelen, sorismétlő és hézagos, tömör előadású változatok a vizsgált esetekben mindig egy kötött vagy kötöttebb versidomú, rimes, sort nem ismétlő, részletezőbb epikai struktúrájú szövegre vezetettek vissza. Mintha a megkopott emlékezet ösztönös reprodukáló készséggel és ösztönös, a hagyomány által még verselésnek elismert szabad szótagú ritmikus sorok beépítésével próbálná a közvetlenül átvett szöveget a történet — a formát pedig a vers keretei között tartani. A szabad szótagú rímtelen sorokat az elmondó nem azért szövi bele a kötött formájú versbe, és nem azért fogalmaz olykor teljes szerkezeteket is ebben a modorban, mintha a balladát valami hagyománynak engedve tudatosan archaizálni akarná, hanem mert a modernebbet, a kötött versidomú formát bár ismeri, nem tudja produkálni, noha szemmel láthatólag törekszik erre.⁴² Persze olyan esetekkel is találkozunk, és ez a gyakoribb, amikor két vagy akár több változat között is filológiaiul semmilyen nyelvi és formai átfedés nem mutatható ki,⁴³ ugyanakkor szűzséik gondolati építettsége és benne a szerkezeti elemek (motívumok, fordulatok) elhelyezése azonos vagy legalábbis hasonló rendezettségű mutat. Ez szintén depresszív jelenség, de már teljesebb mint az előbbi, a forma teljes megszűnése, exitusa. A forma teljes elhalása egy ballada életében bekövetkezhet hirtelen és végbemehet részlegesen, fokozatokban is: a kötött versszöveg és forma fellazulása, széttöredezése, a dallam leválása a szövegről és a fokozatokban megvalósuló prózává oldódás.⁴⁴ Hirtelen hal el a forma akkor, ha pl. egy verses epikus szűzsét az átvevő prózába fogalmazva ad tovább; tartalmától függően új műfajt, mondat, mesét, esetleg csak egyszerű történetet formál belőle.⁴⁵ Ugyanez az eset akkor is, ha a továbbított ragaszkodik ugyan a verses alapformához és a műfaj hagyományos követelményeihez, még talán a dallamkerethez is, de mivel a hallott vagy olvasott szöveget már teljesen elfelejtette, csupán a történet meséje maradt meg a fejében, a közvetítő forma hatása alatt a nyelvi struktúrát úgyszólván teljesen újrafogalmazza és így adja tovább. Az

³⁹ A Fanchali Jób-kódex balladái stílusminőségeket is sejtető *Pajkos énekével* kapcsolatban hasonlóan vélekedik KLANICZAY Tibor is: MISIANIK—ECKHARDT—KLANICZAY: Balassi Bálint szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. ItFüz 25. sz. Bp. 1959. 204—205. — A hézagos, homályos előadás okairól lásd ORTUTÁY I. m. 41—42. és SOLYMOSSY I. m. 73—74.

⁴⁰ ORTUTÁY Gyula: Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei. MTA II. OK IX. 3—4. 218—224.

⁴¹ ASBÓTHNÉ FERENCZI Sári: A székely népballadáról. EPHK 1912. 193—206., HONTI J.: Szilágyi és Hajmási monda szöveg története. Vál. tan. Bp. 1962. 228—230. — Lásd még ehhez *A megcsalt férj* irodalmi előképeiből alakult változatokat: A magyarság néprajza. 2. kiad. III. k. Bp. é. n. 120—121., CSANÁDI—VARGYAS: i. m. 134. sz. — Abban igaz van Ortutaynak, hogy elutasítandók „az olyan elméletek, amelyek szerint például a ballada sajátos dramaturgikus műfaja törvényszerűen úgy alakult volna ki, hogy a *széles menetű, nagy epikus költemények* (kiemelés tőlem) kopás, széténeklés következtében válhattak volna epikus-dramaturgikus balladákká” i. m. 219. De mi sem erre gondolunk és Asbóthné és Honti példái sem ezt bizonyítják, hanem azt, hogy megfelelő tematikát és tartalmakat hordozó egyéni fogalmazású vagy akár a szájhagyományban is formálódott kisepikai formák, az epikus struktúra fellazulása, emlékezetbeni szétesése következtében igenis a balladává fejlődés vagy a ballada teljesebb esztétikai kiérlelődésének irányába fejlődhetnek. Vö. ORTUTÁY: Székely népballadák. 30.

⁴² A szótagszám kiegyenlítődése a versszakon belül már a dallam miatt is inkább megvalósul, a sorvégi rím azonban csak egyes sorpárokban alakul ki. Szűkségét azonban érzé az előadó spontánul megnyilatkozó formateremtő géniusza, ezért rövidebb szókapcsolatok rímeltetésével, ún. belső rímekkel széptípi a formát.

⁴³ A táncos, dramaturgikus és lírai balladákra, balladás dalokra ez a megállapítás kevésbé vonatkozik, hiszen ezeknél éppen az az érdekes, hogy szövegeik a refrén és a dallam támogatásával idővel teljesen bemerredtek, következképp változataik is csak kisebb eltéréseket mutatnak. (Pl. *Házassuló királyfi*.)

⁴⁴ Az utóbbiról írja ORTUTÁY: „A balladaelőadás történetében meg lehet figyelni a felejtésnek azt a formáját, amikor a történet elmondása során az előadó többször is prózái betétekkel hidal át hagyományos verses énekelte részeket. Magam szinte már a prózává oldódás teljes folyamatát is lejegyezhettem a *Fogarasi István* típusú balladák esetében”. I. m. 222. Vö. Ua.: Adalék a mese és a ballada összefüggéseinek kérdéséhez. Ethn 1928. 373—380. — A hasonló esetekre lásd még az *Elcsalt menyecské, Szégyenbe esett lány, Ördög völgyény, Kegyetlen, anyós Falbápitett asszony* és a *Három árva* típus egyes változatait: *Gyönyörű Bán Kata* (CSANÁDI—VARGYAS i. m. 14. sz.), *Fodor Katalina* (uo. 63. sz.), *En Ilonka* (ORTUTÁY: Magyar népballadák. 49. sz.), *Katica szép leány* (RÓNAI Béla: Újabb adatok egy ritka balladához. Ethn 1965. 446—454.), *Máncle mester*. Trunkl mese. (Közli SZEGŐ Júlia uo. 95—98.), *Három árva* (KÁLMÁNY L.: Alföldi balladák. Bp. 1954. 5/b. sz.).

⁴⁵ KÁLMÁNY írja: „A nép elfelejtette a dal sorait, de nem a mesét, ahol nem tudja a verses sorokat, prózával pótolja, elmeséli”. Szeged népe. Szeged. 1891. III. 195. — *Hogy hogyan alakulhat egy balladai szűzsé emlékeiből mese vagy monda, arra az előbbi példák közül a Kegyetlen anyós típus (Kádár Kata, Merinka)* báti változata a legjellemzőbb. (Ethn 1965. 446—454.) — A mondává alakulása lásd: *A tó halottjai*. Közli VERSENYI György: Erdélyi népmondák. Ethn 1901. 220. — A balladai szűzsé bizonyos elemeinek átütésére újabb történetekbe: S. DOBOS Ilona i. m. 208—209.

ilyen teljesen újrafogalmazott szövegben is keveredhetnek egymással rimes és rímtelen, szabad-
rímű és egyfajta mértékhez igazodni látszó sorok — ahogy az elmondónak éppen a szájára
jönnek —, ezek azonban már nem az előző, átadó változatra mutatnak vissza, hanem mint új
formai minőségek előre, a későbbi változatok irányába hatnak. Ez a jelenség egyike azoknak
a „továbbépítő, szebbítő, gazdagító: alkotó folyamatoknak”,⁴⁶ amelyek a depresszív tenden-
ciákkal szemben érvényesülnek, sőt erőteljesebben érvényesülnek, mint azok. Meg kell azon-
ban jegyeznünk, hogy egy ballada esetében pl. az ilyen továbbépítések, gazdagítások nem az
eredeti vagy a balladai fejlődést elindító epikai alapanyag, a történet helyreállítását szolgálják.
Nem is szolgálhatják, legfeljebb öntudatlanul úgy, hogy a különböző változatokban élő, vala-
mikor egységes szerkezet széttöredezett egyes elemei egy újabb változatban véletlenül ismét
összekapcsolódnak.⁴⁷ Az emlékezet minden elmondásánál csak azt tudja nyújtani, amit még
nem felejtett el, csodára nem képes. Következésképp a gazdagítások a szájhagyományozó
műveltségben elsősorban esztétikai természetűek, szemben a műköltéssel vagy az írásbeli-
séggel, ahol emellett bizonyos rekonstrukciós szándékok is érvényesülhetnek. (Pl. Arany
Toldija.) A ballada fejlődésében minden alkotóan résztvevő előadó az éppen kéznél levő
és illeszthető különböző szüzséelemek, motívumok és egyéb invenciók minőségek beépíté-
sével csak a ballada művészi értékeinek egyre finomabb kimunkálásához járul hozzá.

c) A depresszió jelenségével függ össze bizonyos mértékig a *balladai epikum* rövid, egy
szárra vagy konfliktusra épülő *tömörsege* is. Bizonyos mértékig, mert egy megfelelő tematikájú,
részletezőbb epikai struktúra rövidebb terjedelemben való leegyszerűsödése és eszmeileg poen-
tírozottabbá, hegyezettebbé válása bekövetkezhet a szájhagyományozódás kikapcsolásával is.
Számos példát idézhetnénk akár a XVI. századi magyar irodalomból is annak bizonyítására,
hogy az irodalmi kultúra különböző érjesztő elemei (énekszerzők, kompilátorok, énekmondók)
vagy akár tudatos költők is, a különböző műfajú, terjedelmesebb prózai és verses szövegeket
rövidebb formákba adaptálják (Pl. széphistóriák, krónikás énekek.) Ez azonban nem depres-
ziós jelenség, hanem a témának csak egyéni alkotói előkészítése, mintegy előfaragása ahhoz,
hogy *ha* a szájhagyományba kerül, *esetleg* ballada is alakulhassék belőle. Másrészt, mint arra
fentebb utaltunk, újabb keletű balladáinknál (betyár dalok, siratók, de még az olyanoknál is
mint a *Szücs Marcsa*, *Farkas Julcsa* stb.)⁴⁸ ez a rövid, svány epikai keret már a ballada fejl-
lődésének kezdetén eleve adott. Vagy azért, hogy alapszerkezetét ezeknek is históriázók
(Új Péterék, Feliznyóék) alakították ki, vagy úgy, hogy a kollektív alkotási folyamat névtelen
költő-tehetségei szőtték ilyen lazára az epikai szövetét, akárcsak az olyan balladás dalokét
mint a *Kismargita*, *Kékellik a Mátra*⁴⁹ stb. Depresszióról csak akkor beszélhetünk, ha ez a
rövidülés, tömörebbé válás a szóbeliség folyamatában következik be azért, hogy az epikus
szerkezet a többszöri elmondás következtében idővel összetöredezik és a lényegtelenebb ele-
mek fokozatosan kirostálódnak belőle. Ezt a folyamatot azoknál a régi eredetű balladáink-
nál figyelhetjük meg legszemléletesebben, amelyek ma már mint lírai, vagy táncos, drama-
tikus szövegek ismeretesek: *Három árva*, *Megszólalt halott*, *Kétféle menyasszony*, *Házasuló*
királyfi, *Rossz feleség*, *Csuda halott*, *Megcsalt férj*⁵⁰ stb. Csak a példa kedvéért érdemes kissé
közelebről szemügyre venni a *Három árva* típus külföldi és hazai változatait. A sírjából kikélt
édesanya történetének — amely témájából következtethetően az egyházi példa- és legenda-
irodalomba látszik illeszkedni⁵¹ — a középkorban eseményesebb, epikusabb szerkezetei lehet-
tek annál, mint amit az újonnan lejegyzett balladákban ismertünk. Ebből a legendás alapszer-
kezetből az a dán ballada őriz legtöbbit, amit Vargyas ismeret.⁵² A francia, vallón és német
változatok bár terjedelmileg jóval rövidebbek, mint a dán szöveg, mégis a sírvesszőzéstől
eltérően mind mozzanatosabb, beszédesebb és legendásabb színezetű is mint a magyar
változatok. A magyar balladákra egységesen jellemző a líraibb építettség és egyes „realista

⁴⁶ ORTUTAY: Variáns, invariáns... 218.

⁴⁷ Az önhelyreállítás törvénye amely „az eltérő változatok egymást korrigáló előadásaiból mindig igyekszik az eredeti formát, a tartalom eredeti szerkezetét visszaállítani” (ORTUTAY: uo. 216.) csak ebben a véletlen-
szerű megnyilatkozási formájában érvényes. Az affinitás, a rokon típusok egymásra gyakorolt vonzása segítheti
ezt a folyamatot, de ez esetben is csak öntudatlan, véletlenszerű kapcsolódásokról lehet szó. Vö. KRIZA
Ildikó: Affinitás a népballadában. A népköltészet továbbformálódásának módjához. Ethn 1965. 221—240.

⁴⁸ VIKÁR Béla i. m. 274—275.; CSANÁDI—VARGYAS i. m. 195., 224—225. sz.

⁴⁹ I. m. 156., 158. sz.

⁵⁰ I. m. 100—102., 116—117., 121—125., 127—128., 134. sz. Lásd még VARGYAS i. m. Ethn 1960. 174—
184., 209—213., 215—223., 236—240. — A *megcsalt férj*-ről, amely ma csak mint víg ballada ismeretes, Soly-
mossy Sándor azt írja, hogy több európai változata „egykor tragikus alakjában” maradt fenn „amelyből a
tréfás új forma kétségkívül származott.” I. m. 121.

⁵¹ Bizonyítani ezt persze eddig nem sikerült, de a *Júlia szép leány* c. ballada epikai alapszövetének a legenda-
és látomás-irodalomban is kimutatott párhuzamai némileg feljogosítanak erre a feltételezésre. Vö.: DOMOKOS
P. Péter: Júlia szép leány. Ballada-monográfia. Ethn 1959. 42—52.; Fettes Nándor: A Júlia szép leány balla-
dáról. I. m. 69.

⁵² I. m. Ethn 1960. 177—178.

részletek"-nek „stilizált képekkel” való helyettesítése.⁵³ A depresszió jelenségei azonban a magyar balladák között még szembetűnőbbek, mint a magyar és a külföldi változatok viszonylatában. A keleti országrészekből (Moldva, Erdély) befelé haladva a változatok mind kopottabbá, hézagossabbá válnak és „a fejlődés végén a nyugati megyék vázlatos formái”⁵⁴ állnak. Innen jegyezték le azt a legrövidebb, mindössze 16 soros változatot is, amely a ballada eredeti szűzséjéből már csak néhány mozzanatot őriz,⁵⁵ és amelyről a balladát éneklő egyházashetyei parasztasszony azt mondta Kodálnak, hogy iskolás korukban kórtánra dalolták. A csak ebben a változatban előforduló és 2 soronként ismétlődő refrén: „Szivem az igaz” beszédes bizonyítéka különben annak az esetnek is, amikor valaki balladai szűzsét prózai történetként ad tovább. Az elmondónak az előadás közben használt bizonygató szavai: *Szivem⁵⁶ az igaz*, a táncos dalszövegben refrénként állandósultak.

A balladai tömörséget egyes kutatók tudatos előadói összevonás, poentirozás eredményének tartják; mintha az előadó a hallgatóság türelmetlen kíváncsiságának engedve a lényegtelenebb részeket elhagyná a történetből és csak a legfontosabb, legizgalmasabb mozzanatokat emelné ki.⁵⁷ A ballada és általában az epikus műfajok morfológiája ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja, hiszen ki ne tudná hogy az epikum tudatos rövidítése a népi előadási modorral teljesen ellenkezik. Nemcsak az epikus darabok, de még a népdalok előadásánál is általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a mesélő, ballada- vagy népdalénekes, nemhogy nincs tekintettel hallgatósága türelmetlenségére, hanem ellenkezőleg, a mesében a fokozó hatású hármas ismétlésekkel, a balladában a sor- és stórfaismétléssel, a népdalokban pedig a különböző, dallamilag és hangulatilag illeszthető „versek” közbeiktatásával, hozzátoldásával, vagyis általában a produkció terjedelmi és időbeli megnövelésével mintha egyfajta várakozásnak és saját hiúságának is hódolna. A népi előadás terjedelmének egyedül az előadó emlékezőtehetsége és alkotói leleménye, fantáziája szab határt. Vargyas is úgy látja, hogy az egyes balladák terjedelmének megnövekedését „nem a tulajdonképpeni cselekménymag hangsúlyozása”,⁵⁸ epikai kiteljesítése eredményezi, hanem olyan tartalmi és formai bővítmények, nyújtások okozzák, amelyek a ballada fejlődését eredetileg elindító ún. első fogalmazvánnyal, illetve a több ballada kontaminációjából keletkezett szekundér szerkezet (pl. *A kegyetlen anyós* terjedelmesebb változatai)⁵⁹ prototípusával már sem tartalmi sem formai tekintetben nincsenek organikus kapcsolatban.

d) A dramatizáló jelleg, továbbá az ún. archaikus verselés és az epikai tömörség mellett a *nyelv ódon régiessége* sem bizonyít általában egy-egy ballada vagy ballada csoport régisége, illetve paraszti provenienciája mellett. A szóbeliségben élő költői jelenségek ugyanis mindig az egyes népcsoportok által éppen beszélt nyelvi állapotot tükrözik. A székelyek és csángók népballadái, meséi, dalai pl. ódon, régies nyelvezetük ellenére lehetnek akár egészen új keletűek is — feltéve, ha régiségükre egyéb specifikus nyelvi, tárgyi és költészeti nyomok nem mutatnak —, minthogy újonnan termelt anyagi kultúrájuk is végső soron még egy hagyományos, régi, ma már anakronisztikusan ható izléshez igazodik. Nem kétséges azonban, hogy ebbe a régies nyelvi anyagba fogalmazott újabb keletű alkotások még mindig több régi költészeti hordalékelemet őrizhetnek, mint a már majdnem köznyelvi formákban élő általános paraszti szájhagyomány. A régies tónusú nyelvnek tehát nem önmagában, hanem költészeti és mindenféle műveltségtartalmat is konzerváló szerepében van jelentősége egy-egy folklórjelenség korának megítélésében. A régibb kultúra emlékeinek ilyen archaikus köntösben való fennmaradása és tovább élése a történetileg haladottabb kultúrviszonyok között az egyenlőtlen fejlődés törvényéből eredően természetes jelenség mindenütt, ahol a társadalmi fejlődés intenzitása akár kontinentális vagy nemzeti viszonylatban, akár pedig csak az egyes osztályok és rétegek viszonylatában lelassul, vagy átmenetileg megreked. Ez az alapvető társadalmi törvény érteti meg velünk, hogy az európai feudalizmus rendszerében miért a társadalmi fejlődés alacsonyabb fokairól induló új feudális nemzeti kultúrák jelentették azokat a rezervátu-

⁵³ I. m. 180.

⁵⁴ I. m. 180.

⁵⁵ 1. Három árva a temetőben sétál. 2. Kelj fel anyám, édesanyám, Elszakadt a testi ruhám. 3. Nem kelhetek három árva, Koporsóba vagyok zárva. 4. Van tinékete mostohátok, Akí gondot visel rátk. 5. Mikor a vacsorát eszik, Három árva't kikergetik. A magyar népzene tára. I. Gyermekekjátékok. Sajtó alá rendezte KERÉNYI György. Bp. 1951. 599.

⁵⁶ A „Szivem” itt a bizalmasodó megszólításnak egyik fajtája, olyan mint a *Lelkem, Galambom, Kedvesem* stb.

⁵⁷ „Az eseményeknek mindig vannak kevésbé fontos részei, ezek mint érdektelenek, idővel kiesnek; a leköltött figyelemű hallgatóság minél gyorsabban akarja a végét tudni; emiatt is megrövidül a szöveg. A hallgató nem oly türelmes mint az olvasó; ... Ez a különböző, de egy irányba ható tényező sietésre, szófukarságra, készletre az énekes előadót. Idővel ebből a régi szövegek folytonos megkurtulása következett”. SÖLYMOSSY S. I. m. 73.

⁵⁸ I. m. Ethn 1962. 233.

⁵⁹ CSANÁDI—VARGYAS I. m. 23—24. sz. Vö. Ethn 1960. 198

mok, ahol a fejlettebb gazdasági és társadalmi viszonyokból sarjadzó nyugat-európai műveltség szóródó elemei lecsapódhattak, és ad magyarázatot arra is, hogy manapság miért csak a parasztság és azon belül is a legperiférikusabb rétegek szájhagyománya őrzi még ennek a valamikor egységesebb és szóbeli életformájából eredően összépibb feudális költészeti kultúrának nemcsak az emlékeit, de izlés- és formavilágát is.⁶⁰

Ha ezeketán röviden feleletet akarnánk adni a dolgozat elején exponált kérdésekre, nem kell mást tennünk, mint az „ismeretlenek” utánaszámolt, vagy csak leellenőrzött értékeit behelyettesítjük az „egyenletbe”, amelyből így a következő eredményeket kapjuk: 1. A népballada a középkori európai költészet és irodalom anyagából történetileg formálódott olyan sajátos eszmei tartalmú tematikát hordozó kispikikai *folklor-jelenség*, amelyet európai kifejlődésének és virágzásának időszakában (nyugaton a XIV—XVI. sz., nálunk pedig még ennél később is) egy egyetemesebb, összépibb (nemcsak paraszti) társadalmi izlés és igény hívott életre, és amelynek világképét a már reneszánsz tendenciákat is hordozó feudális társadalom erkölcsi értékrendszere alakította ki. 2. A ballada, noha szüzséinek epikus előképei — itt-ott kimutathatóan is — érintkeznek műköltői vagy énekmondói, illetve más, különböző műfajú írásos megfogalmazásokkal, alapjában véve *népi*, a szóbeli műveltségben permanensen alternáló és fejlődő *alkotás*.⁶¹ Történetileg változó témáit és ezeknek szociológiai alaphelyzeteit (nemesi, polgári, paraszti), valamint alakváltozatait (epikus, lírikus, tragikus, víg, csak énekes, vagy táncos-dramatikus) az egyéni, énekmondói, históriázó alkotások és továbbadások épp-úgy alakították, mint a spontán hagyományozódás kollektív formáló ereje. 3. A balladának ma megcsodált *művészi szépségei* — sem a műfaj vonatkozásában általában, sem balladánként — *nem originális természetűek*. Ezeket az esztétikai minőségeket a szájhagyományozódásban megvalósuló alkotási folyamatok romboló és építő tendenciái — nemzeti és társadalmi sajátosságoktól is meghatározottan — együttesen alakították ki.

Bóta László

Kanizsai Pálfi János irodalmi tevékenységéhez

A Balassa—Rimay *Istenes énekei*-nek függelékében található énekek közül kettőt Klaniczay Tibor meggyőző érvekkel Kanizsai Pálfi Jánosnak tulajdonított. (RMKT XVII. század 2. köt. 271.)

Az 1636-ból, Kiskomáromból fennmaradt, Ákosházi Sárkány István várkapitány halálára szerzett búcsúztatóról is kimutatható, hogy Kanizsai Pálfi János éneke. Pálfi 1633-tól 1639-ig Kiskomárom prédikátora. Mikor meghívták a kiskomáromi várba, azt írta a kecskemétieknek, hogy az olyan, „mint valami jég hátán építettett . . . vár”. (Thury E.: *A dunántúli református egyházkerület története*. Pápa. 1908. I. köt. 276.) E sajátos hasonlat a szerzőség bizonyítékaként bukkan fel a halott kapitány szájába adott búcsúszavakban:

Tartson Isten békességben téged Kis-Komár,
Ki olyan vagy, mint jég hátán építettett vár . . .
(Thaly: *Vitézi énekek és elegyes dalok*. I. k. 145.)

Hogy Kanizsai elismert költő hírében állott, azt egy más, korábbi adattal alátámaszthatom. 1623-ban dominusa, Batthyány Ferenc „zászlókra való” verseket írat át. Az egyik „revideáló” Pálfi volt, aki még hazafelé is egész úton egy soron gyözködik: „Astra, triumphanti tiara datur.” Jelentéstani érvelessel ilyen átalakítást javasol: „Astra, triumphanti corona datur.” (Országos Levéltár. Batthyány-cs. lt. 23925. sz. missilis.)

Ennek a *corona datur*-nak motívuma a *Sárkány István halálára szerzett éneke*be is bekerül:

Gyönyörűség habok közül partra kiuszni,
Az napestig való munka után nyugodni
És bajvivást elvégezvén *koronázatni* . . .

Eperjesi István

⁶⁰ Vö. ORTUTAY: Székely népballadák. 17., 31.

⁶¹ ORTUTAY egyenesen úgy látja, „hogy mindenütt Európában közös magas irodalmi műfaj lehetett az előindítója a népi balladaköltészet kialakulásának” i. m. 19.

Péchi Simon életéhez és munkásságához

Péchi Simonnak eszmetörténeti, társadalmi, politikai, irodalmi tekintetben egyaránt izgalmas alakjáról mind a mai napig Kohn Sámuelnek a múlt század vége felé írt könyve nyújtja a legteljesebb tájékoztatást.¹ Egyaránt vonatkozik ez az alacsony sorból a főnemesi osztályba jutott, az egyszerű iskolamesterből fejedelmi kancellárrá lett váratlan és mégis előre látható fordulatokban gazdag életére és a szombatosok felekezetének vallásos irodalmát megteremtő kiváló műfordítónak, énekeszerzőnek írói munkásságára.

Bár 1889 óta napvilágot látott Péchi *Psalteriuma*,² *Szombatos imádságos könyve*,³ megjelent nyomtatásban több levele⁴ és kritikai kiadásban a kétségtelenül tőle származó énekek szövege,⁵ izelítőt kaptunk eddig ismeretlen munkájából,⁶ híradást⁷ egyéb műveiről, Kohn könyve óta nem készült írásairól elmélyült elemzés, írói érdemeihez illő méltatás. Nem kutattuk kellő alapossgal lappangó munkáit, s nemhogy az előkerült apróságokkal kiegészítettük volna életpályáját, hanem régi ténymegállapítások is mintha feledésbe merültek volna.⁸

Kohn könyve után csak Lóvy Ferenc kísérelte meg megrajzolni Péchi Simon portréját,⁹ dolgozata azonban lényegében *A szombatosok* c. munka összefoglalása. Harmos Sándor 1913-ban írt egy dolgozatot a szombatos imakönyv szerzőjéről¹⁰ — kissé részletesebb fejtegetésben ez került a *Szombatosok imádságos könyve* bevezető fejezetébe —, de néhány kiegészítéstől, helyesbítéstől eltekintve alig mond többet, mint *A szombatosok* szerzője tette az imakönyvről és Péchi prózai műveiről szólva.¹¹ Sziládynek a zsoltaírok kiadása elé írta szűk hat lapnyi bevezetése túlságosan rövid ahhoz, hogy a zsoltaírok elemzését vagy Péchi nyelvének, stílusának méltatását várhatná tőle, a munka csak mint szövegkiadás tekinthető elismerésre méltó teljesítménynek.

Vass Miklósnak Péchivel kapcsolatos levélpublikációi közül egyet-kettőt ki kell emelnünk. Udvarhely megye levéltárából tette közzé azt a Péchi-levelet, melyet 1614. jan. 3-án intézett a szegeniekhez.¹² Benne biztosítja őket Bethlen Gábor irántuk való jóindulatáról, de inkább azért teszi ezt, hogy figyelmükbe ajánlja sógorát, Kornis Ferencet, hogy a „királybíróásra való választásban” „feledékenységben ne jusson” náluk. Az EME Mike Sándor gyűjteményéből adta ki Péchinek egy 1607. jan. 25-i keletű levelét, újabb adattal szaporította Péchinek Petki Jánoshoz fűződő kapcsolata bizonyítékait.¹³ Már megjelent nyomtatásban, de nem került eléggé a köztudatba Péchinek 1621. dec. 29-én a kővári fogságából Bethlen Istvánhoz intézett levele, melyet Vass az EME Kemény József gyűjteményéből publikált.¹⁴ Benne Péchi köszönetet mond Bethlen Istvánnak a kiszabadítása érdekében tett fáradozásaiért. Szívesen elfogadja a kezesség alatt való szabadulást, de bízik abban, hogyha Bethlen István akarja, a ren-

¹ KOHN Sámuel: *A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk*. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira. Bp. 1889.

² Péchi Simon *Psalteriuma*. Közéletesi SZILÁDY Áron. Bp. 1913.

³ Péchi Simon *Szombatos imádságos könyve*. Közéleteszik GUTTMANN Mihály és HARMOS Sándor. Bp. 1914.

⁴ VASS Miklós: *Egyháztörténelmi adatok*. Péchi Simon levele 1614-ből. *KerMagv* 1904. 274–5. (Kiadva a következő publikációban is.) Uő.: Péchi Simon három levele *TT* 1905. 288–294. — Uő.: *Adatok Péchi Simon életéhez*. *TT* 498–505.

⁵ Régi Magyar Költők Tára XVII. század. *Szombatos énekek*. 5. k. S. a rend. VARJAS Béla. 239–256., 533–541.

⁶ LÓVY Ferenc: *Egy lap Péchy Simon Quohelet-fordításából*. *MZsSz* 1908. 286–9.

⁷ DÁN Róbert: *A hazai antitrinitárius irányzatok hátteréhez*. *ITK* 1970. 197–202. Az OL 1945 utáni növedék (R. 1226.) 607. sz. alatt Péchi-kézirat található, melynek első lapjain *A szent írás és szent törvények magyarázata* olvasható. Dán Róbert szóbeli közlése szerint a kézirat több Péchi-művet is tartalmaz. Ugyancsak Dán Róbert közlése szerint SCHEIBER Sándor nyomára bukkant más Péchitől származó írásnak is (*Diárium?*).

⁸ Péchi Simon énekeinek bevezető jegyzetében VARJAS Béla azt írja, hogy Péchi első felesége urának szamosújvári rabsága alatt halt meg, hogy Péchi 1624 végén szabadult szamosújvári fogságából (RMKT XVII. 5. k. 533–4.) Pedig KOHN könyvének 174. lapján idézi Bethlen Gábor egyik levelének részletét, mely szerint Kornis Judit 1621. jan. 19-én halt meg. De Péchi is ír Thurzó Imrenek felesége haláláról 1621. máj. 10-én. (Lásd *TT* 1878. 134.). 1624 végén Péchi Kőváról szabadult, nem Szamosújvárból.

⁹ LÓVY Ferenc: *Egy vallásalapító erdélyi főúr*. EME vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár 1906. 57–69.

¹⁰ HARMOS Sándor: *A szombatos imakönyv névtelen írója*. *IMITÉvk* 1913. XXXIV. 333–343.

¹¹ KOHN i. m. 228–249., 266–285. HARMOS szerint Péchi az imakönyvet már 1629-ben befejezte, az egy időben készült a zsoltaírfordítással. (335., 340.) VARJAS Kohn érvelését fogadja el: az imádságoskönyv a zsoltaírfordítás után, 1630 és 1638 közt készült. (RMKT XVII. 5. k. 534.)

¹² *Kiad. KerMagv* 1904. 274–5. és *TT* 1905. 289–290.

¹³ *TT* 1905. 288–9. (Péchi óvja Petkit, ne járjon a nyughatatlan elmék tanácsán, maradjon meg hűségében. Bizonyára a Rákóczi Zsigmond megvalasztására, az iránta való hűségére céloz, és eredményes is lehetett felépése, mert Péchinek nem kis mértékben volt köszönhető Rákóczi fejedelmi széke ültetése. Hamarosan meg is kapta magatartásáért a jutalmat, kancellár lett, majd a fejedelem a főrendek sorába emelte. Vö. RMKT. XVII. 1. köt. 597.)

¹⁴ *Kiad. először MILECZ Szilveszter: Szent-Erzsébeti Péchi Simon erdélyi kancellárról*. GyőrITRégFüz 1863. 352–6., másodsor VASS, *TT* 1905. 290–4.

dek kezessége nélkül is keresztül viheti azt. A hosszabb lélegzetű levélben Péchi többek közt tiltakozik az ellen a vád ellen, hogy „a békeesség szerzésben nem igazán járt volna el”. Amiatt is panaszkodik, hogy fiától már két levelére nem kapott választ. Könyörög, adjanak neki erre lehetőséget.

Régóta ismeretes már Péchinek a fogságba vetése után néhány héttel Bethlen Istvánhoz írt első levele 1621. júl. 30-ról.¹⁵ Ebben is az ismeretlen vádak ellen védekezett, s többek közt azt kérte Bethlen Istvántól, vegyék le a vasat dagadt lábairól, vitesse el maga mellé Szamosújvárból. Hogy ennek az első levélnek mi lett a folytatása, ezt sejteti Vass Miklósnak egyik közleménye, Kornis Ferencnek feleségéhez 1621. aug. 6-án írt levele Sepsiszentgyörgyről.¹⁶ Itt egyebek között Péchi szamosújvári fogságáról ír Kornis, nevezetesen arról, hogy a gubernátor Kolozsvárról felkereste a kancellárt börtönében. Szamosújvárott hosszasan tárgyalt a két férfi, együtt étkezett, majd Bethlen István magával vitte Péchit Kolozsvárra. Ekkor egyezhettek meg abban, hogy a Péchi-birtokból Bethlen Istváné lesz Balázsfalva a hozzá tartozó 9 faluval és egyéb részjóságokkal. És minthogy a levél szerint a gubernátor magával vitte Péchit Kolozsvárra, szamosújvári rabságának már ekkor vége szakadt, Szamosújvárból Kővárba került kevésbé súlyos körülmények közé. A Kővárból 1621 végén írott levélben kifejezett szabadulás reménye azonban csak jóval később, 1624. nov. 22-én teljesedett be, ekkor is csak a rendek kezessége mellett.¹⁷

Abban a reményben, hogy Péchi Simon életére és munkásságára vonatkozólag új értesüléseket nyerünk, megkíséreltük áttanulmányozni a pozsonyi Szlovák Állami Levéltárban őrzött Gyulai-család szokolóci levéltárát.¹⁸ Ahogyan Péchi Simon Krisztina nevű lánya révén (Farkas Ferencné) Péchi-könyvek és irások kerültek az Orbán család birtokába,¹⁹ elképzelhető volt, hogy ugyanilyenek a Gyulai család levéltárába is eljuthattak, annak a házasságnak a révén, melyet Péchi Simon második feleségétől született Margit nevű leánya kötött 1639-ben Gyulai Ferencel, ekkor a fejedelmi udvar főasztalnokával. [Gyulai Ferenc II. Rákóczi György kedvelt, a fejedelemhez mindvégig hű embere volt; Déva, Jenő majd Várad kapitánya, egy időben Udvarhelyszék főkirálybírája, több megye főispánja, a hajdú városok és a magyar részek főgenerálisa.] Márc. 23-án a menyegzőt a fejedelem tartatta Fogarasban.²⁰ Péchi Simon halála után annak néhány jóságát (Andráshalvát, kissolyosi, szenterzsébeti porciókat) nekik inscribálta.²¹ Péchi Simon leszármazottainak apjuk birtokaiért folytatott küzdelmében sűrűn találkozunk a nevükkel. Házasságukból két fiúgyermek született, közülük Ferenc Barakonyi Ferenc lányát vette feleségül.²²

Sajnálatos, hogy a második világháború során a Nyitra megyei Szokolócon elpusztult a Gyulai-It. legnagyobb része. Épségben maradt mégis az a regestrum, melyet az 1834–36-os években készített László György.²³ A 6477 tételből Péchi Simon neve az 1630 és 1650 közötti években 80 iratban nyer említést.²⁴ Ezekből az aktákból azonban ma mindössze egy, az 1347. számú található meg a levéltárban. Ez Péchi Simonnak a veje, Kénosi Ferenc által betérjesztett protestációja, amiatt, hogy 1638. júl. 1-én halálos betegségben lévén, nem jelenhetett meg az ellene indított nótaperben, ahol „per non venit, minden jozogat elítelték”. Az összes többi Péchi személyével kapcsolatos irat megsemmisült.

A regestrum elég bő szövegezéssel kivonataiból megállapítható, hogy ezeknek az iratoknak legnagyobb része birtoküggyel kapcsolatos akta volt. Úgy látszik, Péchi irdalmi működésére, vallásalapító ténykedésére vonatkozó dokumentumokat a levéltár sohasem tartalmazott. Nem valószínű, hogy ilyen lett volna az 1283., évszám nélküli tételben: „A Pécsy-familiát illető

¹⁵ Kiad. MIKÓ Imre, ETA III. 350–7. Vö. KÖVÁRY László: Péchy Simon, kancellár. KerMagy 1871. 44. és KOHN I. m. 177., 187. (Kohn könyvének ebben a részében Bethlen István helyett ismételt Bethlen Jánost ír, lásd pl. 186–187., 196., 198., 205., 207–208.)

¹⁶ Kiad. TT 1907. 508–. (Péchi sógora, Kornis Ferenc volt a Péchi gyermekek gondviselője apjuk fogsága idején.)

¹⁷ Vö. KOHN I. m. 187. A később kiad. EOE VIII. 244–6. (Balázsfalva és a hozzá tartozó jóságok ügyében később pereskedő támadt Péchi és Bethlen között, mely a köztük időközben létrejött egyezség ellenére még évekken át, az utódok közt pedig évtizedeken át folyt. Az ügyre vonatkozó fontosabb iratok a Gyulai-család It.-ban: 1819., 1171., 1184., 1234., 1407., 1518., 1425., 1541., 1547., 1554., 1596., 1610., 1611., 1740. sz. alatt.)

¹⁸ Státny Slovenský Ústredný Archív, Bratislava.

¹⁹ Lásd ezzel kapcsolatosan Orbán Elek végrendeletéről ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest 1868. 153. és KOHN I. m. 161., 195., 266.

²⁰ A Kénosi Ferencet, Gyulai leendő sógorát a menyegzőre hívó levél a It.-ban 1353. sz. alatt szerepel.

²¹ Lásd az 1505, 1513., 1901., 1546. sz. alatti tételeket.

²² Vö. VARGA Imre: Barakonyi Ferenc az újabb adatok tükrében. ItK 1967. 50–51.

²³ Elench Archív rodu Gyulai za Sokolovce. Mikrofilmje a MTA mikrofilmtárban A 903/II. jelzet alatt.

²⁴ TORMA Károly: Kijegyzések három erdélyi családi levéltár lajstromából. II. A marosnémeti és nádaskuti gróf Gyulai-család levéltárából. TT 1887. 701–717. A 712–3. lapokon 14 Péchi Simonra vonatkozó okmányt ismertet. Ugyanitt az 576–586. lapokon „A hallerkői gróf Haller-család levéltárából” szóló részben, az 586. lapon 5 Péchi Simonnal kapcsolatos iratot.

írományoknak lajstroma." Feltételezhető azonban, hogy a szintén évszám nélküli 1286-os tételben: „Péchi Simon leveleinek jegyzéke 3 darabban” eredeti Péchi-levelek vagy levél-másolatok is lehettek. Talán a birtokokra vonatkozó okmányokon kívül más jellegű írás is szerepelt az 1631. évből való 1172. számot viselő iratban: „Jegyzéke azon írományoknak, melyek Péchy Simon részire a Gyula Fejérvári Káptalanból valának expediálandók.” A 3213. számú tétel szerint gróf Gyulai Ferencné még 1711-ben is tanúkat vállaltott, hogy „kinél lehetnek a Péchi Simont és Kornis Farkast illető akármi némű levelek és írományok”. Bizonyára nem lett volna számunkra érdektelen az az 1648-ból származó parancsolat, melynek hátlapján „némelly jegyzések, Péchy Simont a szombatosság szennyétől mentők” voltak olvashatók, és talán a gróf Gyulai Ferenc generális jegyzetei sem, melyek „a geneologia világoztatására is” szolgáltak.²⁵ Bár közvetlenül nem Péchi személyével áll kapcsolatban, sajnálnunk kell, hogy megsemmisült a „Gyulai Ferencnek naplókönyve, mikor Törökországban utazott” — az elenchus szerint 1639-ben.²⁶

A Gyulai-lt. többi Péchi vonatkozású okmányáról nem lehet azt gondolnunk, hogy Péchi-leveleket, vagy Péchi írói tevékenységéről tanúsodó dokumentumokat tartalmazott. Az iratok mégis értékes kiegészítéseket adnak Péchi életét, nótaperét, elsősorban gazdasági ügyeit illetőleg.

Az 1643-ból való 1478. számú akta²⁷ kétségtelenné teszi, hogy Péchi 1643-ban még élt, s elosztatja azt a bizonytalanságot, mely abból eredt, hogy halált 1642-re, 1642—1643 tájára tették,²⁸ 1643-ból ez az egyetlen Péchi-irat volt a levéltárban. Az 1644. évből pedig mindössze I. Rákóczi György fejedelemnek Gyulai Ferencet és feleségét, Péchi Margitot a „Péchi Simon zsidó vallásra átmenetele által elvesztet” Andrásfalva jószágba beiktató parancsa.²⁹ Feltételezhető, hogy Péchi 1643-ban halt meg.

1630 előtt kelt okmány a Gyulai-lt.-ban csak elvétve akad Péchiről.³⁰ Nagy számban található a Bethlen Gábor halálát követő időtől kezdve. Az első csoportot azok az iratok szolgáltatják, melyek Péchinek a fejedelem halálát követőleg kifejtett fáradozását dokumentálják, hogy elvesztett jószágait visszanyerje. Tudjuk, hogy Bethlen Gábor halála után a Gyulafehérvárott összegyűlt rendek akciót indítottak, hogy az általa törvényes ítélet nélkül elfoglalt jószágokat a régi tulajdonosoknak visszaadják.³¹ Ez bátorította fel Péchit is, hogy számba vegye, „jószágait illetőleg kik formáltak benne holmi követeléseket és mi okon”.³² Tervszerű, néha éveken át húzódó munkával szerzi vissza elfoglalt vagy eladományozott javait, miközben nincs tekintettel sem közeli, sem távoli rokonra, sem ficsura, sem Rákóczi Györgyre vagy a volt gubernátor, Bethlen István családjára. Bizonyára a birtokok visszaszerzése érdekében kért Péchi okmány-másolatokat a gyulafehérvári káptalantól a Rákóczi Zsigmondtól, Bethlen Gábortól neki adott jószágokról.³³

A Gyulai-lt. Péchi vonatkozású iratainak egy másik csoportját adják azok a vagyonmentési műveletet dokumentáló okmányok, melyek akkor keletkeztek, amikor I. Rákóczi György idejében egyre erősödtek a szombatos mozgalom megtörésére, felszámolására irányuló száндékok, tervek. Péchi érezve az őt fenyegető veszélyt, 1635-ben végrendekezett, jószágait őt lányára ruházta,³⁴ az ezekbe való beiktatásra fejedelmi parancsot kérve és nyerve.³⁵ A stacució annak rendje és módja szerint meg is történt.³⁶ Péchi vejei pedig reverzálist adtak apósuknak, hogy a jószágokat nem fogják maguknak tulajdonítani.³⁷

Egy újabb csoportot alkotnak a Péchi család tagjainak nótapereivel kapcsolatos iratok. Péchi Simon megidézése, protestációja és a tanúk valamása, hogy megnótáztatásakor igen

²⁵ 1575., 3575. sz. alatt.

²⁶ 1366/1639. sz.

²⁷ „Parancsolat Péchy Simon részire, mikor Nagylóki Ferenc nevű jobbágyát és szakácsát Kénossy Ferenc-től visszakérte.”

²⁸ Vö. KONCZ József: Egy kis helyre igazítás és felvilágosítás Péchi Simon halála idejét és Péchi Erzsébet első férjét illetőleg. *KerMagy* 1883. 44—5. — KOHN i. m. 314. szerint meghalt 1642—43 közt. — A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Bp. 1964. 46. *Magyar Irodalmi lexikon*. II. Bp. 1965. 457. *Magyar életrajzi lexikon*. II. Bp. 1969. 381. „1642 körül”. — *RMKT* XVII. 5. k. 534: „1642—43 táján.”

²⁹ 1505/1644.

³⁰ 1606. ápr. 30-i kelettel kezeselevele egyik pípei jobbágyért (745. sz. alatt); 884/1615 és 907/1616—908/1616: a visai porciót illető iratok; 1105/1629: Péchi Simonnak a szenterzsébetiekkel a kocsmálás felett tett egyezsége.

³¹ KOHN i. m. 197—8.

³² 1156/1630. — Vass Miklós közzé tette a *KerMagy* 1904. 275. lapján Péchi Memoriáléját 1630. jún. 24-ről, ahol Péchi felsorolja, mit vitt el Kornis Ferenc Radnótról, Szenterzsébetről, míg ő fogságban volt.

³³ Lásd 1132—1133., 1139., 1171., 1176., 1183—1184., 1191., 1199., 1200., 1221., 1226., 1234., 1309. A balázsfalvi jószággal kapcsolatos iratokat lásd a 17. sz. jegyzetben. — 1174., 1190.

³⁴ Végrendelete két példányban is megvolt a lt.-ban 1281. és 1287. sz. alatt. Vö. a végrendelettel kapcsolatban LÖVY Ferenc, 9. sz. jegyzetben idézett dolgozata 61—2. lapját.

³⁵ 1285., 1293.

³⁶ 1277., 1282—1284.

³⁷ 1328/1637. Máshonnét kiad. *KerMagy* 1883. 42—3.

beteg volt.³⁸ Kénosi Ferencné Péchi Zsuzsanna, bögözi Farkas Ferencné Péchi Krisztina törvénybe idézésük után úgy igyekeznek magukat és vagyonukat menteni, hogy igazolni próbálják, „a keresztény templomot járják, nem szombatosok”. Ez azonban nem menti meg őket jószágaik elkobzásától.³⁹ De az ítélet nem zavarta őket, hogy a Péchi lányok apjuk vagyonának elkobzása ellen tiltakozzanak.⁴⁰ Nyilván Péchi legidősebb lányának, Zsuzsannának e korban jó hírnevű prókátor-férje Kénosi Gál Ferenc irányította a jogi eljárásokat. Tőle kellett származnia annak a gondolatnak, hogy még a nótaper lefolyása előtt a három lány: Zsuzsanna, Krisztina, Judit ünnepélyesen megtiltották apjuknak, hogy „azért mivel a szombatoskodás miatt ad amissionem bonorum a Fiscus által megcítáltatott, még jószágait el ne adja, mert azok őseik és leányág successioja alá tartoznak”. A birtokok felsorolása csaknem az összes Péchi-jószágokat felöleli.⁴¹ Fellépésüknek alig lehetett eredménye, leszámítva a fejedelemmel Gyulai Ferenc iránt tanúsított jóindulatát.⁴² Az elszánt küzdelem azonban évek múlva, Péchi Simon halála után is tovább folyt az örökösök részéről. 1647-ben Péchi Zsuzsanna, Krisztina és Margit (Judith meghalt 1641-ben!) azért szóialnak fel a fejedelem előtt, hogy valamikor az anyjuk Bethlen Gábor fejedelemnek Dévát és Solymost cserébe adta más jószágokért. „Mivel pedig a mutua successiot fenntartották, azért most Bethlen Gábor magszakadta után, azon jószágot visszaszerezni akarván, teszik ezen protestatiojokat.”⁴³

Az 1602. számú irat tanúsága szerint 1649-ben Kénosi Ferenc az ország rendjei előtt emelt panaszt, hogy „pagocsaik és kis-szöllősi jószágait, mellyeket Péchi Simontól birt zálogos jussal, és Zágorban egy jobbágyát két szöllejjével és malmával együtt, miket örökjussal birt, Péchi Simon vétke miatt, a Fejedelem tőle elfoglaltatta a nélkül, hogy rajtuk fekvő pénzét megadta volna”. Önkényeskedéssel állunk szemben, mellyel az új fejedelem, II. Rákóczi György folytatta a szombatosok üldözését — utódaikban? A Gyulai-lt.-ban megvolt II. Rákóczi Györgynek Udvarhelyszék esküdtjeihez intézett parancsolata, melyben a fenti 1649. évben elrendelte, „hogy menjenek ki Szenterszébetre, Kis-sólymosra, Szent-Andrásra, Héjasfalvára és Sárdra, mint azelőtt Péchy Simon által birt, de vétsége miatt elvesztett, azután feleségének Barrabás Katának 1000 tallérban ugyan holta napjáig inscribált, de részint elpazarlani kezdett, részint pusztulásra hagyott jószágokba, s azokat a Fiscus részére foglalják el”.⁴⁴

Ez utóbbi okmányok és a Gyulai-lt.-ban még a későbbi években is fel-felbukkanó Péchi Simon emlékek már nem szolgáltatnak új adalékokat Péchi életére. A Péchi-örökösök hosszantartó peres eljárásai azonban mégis segítséget nyújtanak ahhoz, hogy világosabban lássuk Péchi egy-egy jószágának eredetét, sorsát, melyik fejedelem adományozásából nyerte az egyes birtokokat, kitől mit vett, cserélt, foglalt el erővel, illetőleg ki és mikor kapott jószágából.

Annak ellenére, hogy a Gyulai-lt. maradványaiból meg lehetett állapítani Péchi halála évét, és betekintést nyerhettünk birtok- és családi ügyeibe, életének több mozzanatát továbbra is homály fedí. Ennek legkevésbé tisztázott szakasza — külföldi peregrinációja. Erre fényt *Diáriumának* remélhető előkerülése és vizsgálata nyújt majd.⁴⁵ De életére és működésére fény derülhet még a hazai és külföldi levéltárakban lappangó levelekből, a kortársak írásainak alaposabb vizsgálatából.⁴⁶

Bizonyára lappanganak még különböző intézmények kéziratáraiban ismeretlen Péchi-művek vagy azoknak ismeretlen másolatai.⁴⁷ De már az eddig előkerült, részben nyomtatásban is megjelent munkák tanulmányozása is realisabb kép nyújtását teszi lehetővé Péchiről,

³⁸ 1352., 1347., 1356. — Vö. TT 1887. 712—3. — Péchi nótaperét lásd az EOE X. 182—193.

³⁹ 1340—1341. — Nótaperükről vö. EOE X. 191. Szombatoságért jószágvesztésre ítélték Péchi Judit Angyalosí Istvánnét is (EOE X. 190—1.). — Margitot, Péchinek második házasságából született, ekkor 13 éves lányát nem ítélték el, mivel Tholdalagi Mihály kezessége mellett kötelezte magát, hogy az apjától elvett jószágokra sem most, sem később nem tart igényt. (EOE X. 212—3.) — Péchinek Erzsébet nevű lánya még Bethlen Gábor idejében Brandenburgi Katalin udvarhölgyei közé került. A fejedelemasszony adta férjhez 1630. ápr. 28-án Mindszenti Gáborhoz. Ő nem volt szombatos.

⁴⁰ 1354/1638.

⁴¹ 1379/1639. — Az 1372/1639. sz. irat sztrint Péchi Simon maradéka a kolozsmonostori konvent előtt tiltakoztak, hogy Lőrántffy Zsuzsanna, „vagy akárki” más elfoglalja apjuk jószágát.

⁴² Lásd fentebb; vö. a 21. lap jegyzetével.

⁴³ 1549. Az elenchusban László György elírásaként szerepelhet az 1647. év, Bethlen Gábor magva szakadása — Bethlen István halála 1648. jan. 8-án következett be.

⁴⁴ A Gyulai-lt.-ban megvolt Péchi kezeselevele is 1371/1639. sz. alatt. (Kiad. EOE X. 213—6. és KerMagy 1883. 309—311.) Ez nagvrézt az itt említett jószágokat adta vissza Péchinek és feleségének I. Rákóczi György akarata szerint. Az evgesség az 1638. novemberi besztzercei terminuson jött létre. 1357/1938. sz. alatt az elenchus I. Rákóczi György parancsát említi arra vonatkozólag, „hogy Péchy Simon bocsájtassék szabadon és jószágai is adassanak vissza.” Ismeretes viszont, hogy Péchi szabadulására csak 1639-ben került sor. Vö. KOHN i. m. 312—3.

⁴⁵ Vö. a 7. sz. jegyzettel.

⁴⁶ KOHN i. m. 285. — KOSÁRY Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1970. 181. — DÁN Róbert: A szombatos kalendárium. OSZK évkönyve 1970.

⁴⁷ Vö. a 6. és 7. sz. jegyzettel.

a rabbinikai irodalomnak ebben az időben egyik legjártasabb ismerőjéről és terjesztőjéről, a kései reneszánsznak egyik legjelesebb magyar stilsztájáról.

Tudomány- és eszmetörténetileg Péchi munkásságának héber vonatkozása igen érdekes korjelenség. Minthogy írásaiban sűrűn hivatkozik forrásaira, a rabbinisztikus irodalom szakértője utalásaiból legalább megközelítő pontossággal rekonstruálni tudná elveszett könyvtárát. Feljogosítja ennek feltételezését Dán Róbertnek „A szombatos kalendárium”-ról legújabbán írt dolgozata,⁴⁸ ahol igen tanulságosan sikerült bemutatnia, hogyan használta fel Péchi a szombatos felekezet liturgiájának kialakításában, ünnepi rendjének rendezésében a Konstantinápolyból 1620 táján megszerzett héber naptárt.

Péchi a szombatos szekta vezetőjeként lényegében épületes erkölcsnevelő könyvek fordítója volt az érzelmi jellegű vallásos elmélyülés szolgálatában. Kohn a *szombatosok erkölcsstanáról*, aszkétizmusáról szólva sok olyan gondolatot emelt ki Péchi munkáiból, melyeket joggal sztoikus elveknek vallhatunk.⁴⁹ Kétségtelen, hogy a zsolnárok tanításai sokszor egybevágóak a sztoa etikájának erkölcsi szabályaival, amikor pl. kevésre értékelik e világ javait, a gazdagságot; a világ dicsőségének megvetésére, az élet rövidségére intenek; kifakadnak a kevélykedők ellen; istenes életre, jó cselekedetekre, irgalmasságra tanítanak. Péchi zsolnárfordításaihoz fűzött jegyzetei a zsolnároknak a sztoikus életelvekkel való egyezését számtalanszor aláhúzzák, amiből joggal következtethetünk arra, hogy ő is a késő reneszánsz sztoikus *bölcs*eként volt olyan *állhatatos*, hogy megvetve a *külső dolgokat* azt vallotta: „... az igaz erősség, gazdagság nem egyéb, hanem csak az egy Isten.”⁵⁰

A tartalmi rokonságon túlmenően a kései reneszánsz, az újsztoicizmus követőjére vallanak számtalan esetben Péchi nyelvi eszközei, stíluszajátosságai. Kohn óta Péchi minden méltatója kiemelte, több-kevesebb példával illusztrálta ikerszavakban, szinonimákban, díszítő jelzőkben, körülírásokban való feltűnő gazdagságát.⁵¹ Zsolnárfordításainak olvasása könnyen meggyőzhet bárkit róla. De arról is, hogy korának legszebb prózanyelvét zsolnáraiban kell keresnünk. Egyéb műveinek, elsősorban pedig a zsolnárok jegyzeteinek vizsgálata azt mutatja, hogy Péchi nemcsak a fogalmi és hangulati árnyalatokat tudta sokszínűen kifejezni. A manierizmus egyéb sajátosságai: a realiztikus, naturalisztikus kifejezőerő,⁵² a bonyolultság, nehézkes mondatszerkesztés, zsúfoltság,⁵³ az allegória, kabalisztika, számmisztika iránti érdeklődés egyaránt jellemzi írásait.

Szükséges lenne, hogy tematikájában, ideológiájában, kifejező eszközeiben a magyar kései reneszánsz képviselőjét, Péchi Simont újraértékeljük.

Varga Imre

⁴⁸ Lásd fentebb a 46. sz. alatt. DÁN szóbeli közlése szerint foglalkozik a tervvel.

⁴⁹ I. m. 99–101.

⁵⁰ Így fordítja a 62. zsolnárt 12. verséből a „quia potestas Dei est” passzust. — A 37. zsolnárt 4. verséhez fűzött jegyzetéből: „Mód nélkül való szorgalmatosságot is tilt a külső dolgokban, de itt értetik, hogy ha az igaz vallásért lézen büsítasa, abban bátor ne legyen egy csepp gondja, se szorgalmatossága: ... ha pedig próba találja, abba való állhatatosságért, annál nagyobb koronát, dicsőséget talál örökké.” — A 49. zsolnárt így vezeti be: „Csudálatos szép Psalmus és bölcs is e világi gazdag hatalmasoknak rossz és veszedelmes állapotokról...”; a 6. vershez fűzött jegyzete: „Ez jelenvaló életnek sem öröme, sem bánatja nem örökös, sem állandó, egyiken is hát kapni nem kell, hanem ez élet csak utánjárás és általmenetel... csak mulandó csalárd-ság, valami része pedig javaiban ez életnek az hű emberhez jutnak, azzal csak sáfárkodják a más életre való kincs-gyűjtésre.”

⁵¹ KOHN I. m. 286–291. — LÖVY Ferenc I. m. EME emlékv. 1906. 67. HARMOS Sándor, I. m. IMITÉVK 1913. 241–2. és Péchi Simon szombatos imádságos könyve. Bp. 1914. 29–43. — Péchi Simon Psalteriuma. Közlétezi SZILÁRDY Áron. Bp. 1913. IV.

⁵² Pl. a 34. zsolnárt 1. verséhez fűzött jegyzetben: Dávidnak Abimelechtől való szabadulására „Isten azt is jóvára adta a gondolatot, hogy boldonságával szabadítsa magát, rútul elváltoztatván ábrázatját, nyáját, taknyát szakállára bocsátván...”

⁵³ A 79. zsolnárt 2. versének magyarázó jegyzetéből: „De e tanúság akkori üdőről, hogy a szentek, jámborok, utcán, piacon nyilván nem mertek járni, hanem kergetőbe, búdoklásba voltak, házoknál is titkon cselekedhettek jót, isteni szolgálatot, mert nem csak magok voltak gonoszok akkori emberek, de a jámborokat kergették, nem szenvedhették, mint az utolsókor romlásokor is így találtattak és akármely országnak veszedelmének nagy jegye az, mikor a bűnösök nemcsak bátorsággal cselekedik a gonoszt, hanem a jókat, jámborokat kergetik, dúlják, prédálják, holott találtak oly gonosz embereket, hogy noha magok cselekedik a gonoszságot, de a jámboroknak ugyan békét hadnak, sőt ótalommal is vadnak néhanéha nekik: de amikor ingyen sem szenvedhetik a jókat, utolsó romlásokat érzik közel.”